

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNİN 104. ÂYETİ BAĞLAMINDA MA'RÛFU EMİR VE MÛNKERİ MEN GÖREVİ

ENJOINING GOOD AND FORBIDDING EVIL AS REFLECTED IN THE VERSE 104 OF SU-RAH AL-İMRAN

Geliş Tarihi: 18.07.2022 Kabul Tarihi: 01.06.2023

✉ İSMAİL KARAGÖZ

PROF. DR.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0003-3105-3554

ismaikaragoz1954@gmail.com

ÖZ

Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan, bütün varlıklar hizmetine sunulan insanın yaratılış gayesi "Allah'a kulluk etmektir." Yüce Allah, din duygusu ile yüklü olarak yarattığı insana kulluk görevini yerine getirmesi için akıl vermek, peygamber göndermek ve peygamberlere kitaplar vermek suretiyle rehberlik etmiştir. Allah'ın verdiği görev gereği peygamberler, insanlara dini tebliğ etmişler, sadece Allah'a kulluk ve itaat etmelerini emretmişler, ma'rûfu emredip münkeri men etmişler, iman edip itaat edenleri mükâfat, inkâr edip isyan edenleri ilahî ceza ile uyarmışlardır. Bu görev, aynı zamanda peygambere itaat etmek ve onu örnek almakla yükümlü olan müminlerin de görevidir. Bu görev, Müslümanların bir grubu tarafından mı, yoksa her bir Müslüman tarafından mı yerine getirilecektir. Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyeti, bu görevin hem bir grup Müslüman, hem her bir Müslüman tarafından yerine getirilmesi gerektiği şeklinde anlaşılmıştır. Meallerde bu âyete, hayra davet, ma'rûf emretme ve münkeri men etme görevini bir grup Müslümanın yapması gerektiği şekilde anlam verilmiştir. Makalemizde bu âyet çerçevesinde ma'rûfu emir ve münkeri men görevi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âyet, Ma'rûf, Emir, Münker, Hayır, Davet.

ABSTRACT

The purpose of the creation of man, who was created as the vicegerent of the earth and at the service of whom all beings were put, is "to serve Allah". Allah Almighty guided man, whom He created with a sense of religion, to fulfill his duty of servitude by giving him reason, sending him prophets and giving books to prophets. As part of their mission, the prophets delivered the religion to the people, com-manded them to serve and obey Allah alone, enjoined what is good and forbade what is evil, and re-minded them that those who believed and obeyed would be rewarded and those who disbelieved and rebelled would face divine punishment. It is also the duty of the believers who are obliged to obey the Prophet and follow his example. It is understood from verse 104 of Surah Al-Imran that this duty is to be fulfilled both by a group of Muslims and by each individual Muslim. Interpretations explain this verse as meaning that the duty of inviting to good, enjoining what is good and forbidding what is wrong should be performed by a group of Muslims. This article discusses the duty of enjoining what is good and forbidding what is wrong in the context of this verse. **Keywords:** Verse, Good, Command, Evil, Goodness, Dawah.

SUMMARY

The Quranic dispensations should be properly understood to be well guided. The scope of the mission, which is associated with dawah (calling to guidance), enjoining what is the good, and forbidding what is the evil, has so far been understood in varying ways in part because of the interpretations of Verse 104 in Surah Al-Imran. This variety of opinions stems from the function of “*min*,” a preposition in the verse. In fact, the task of calling to guidance, encouraging good, and forbidding evil becomes incumbent on every Muslim as an individual obligation if the *min* is taken as declarative (*bayaniyya*); and it reads as a communal obligation if it is taken partitive (*baziyya*). Indeed, the exegetes have interpreted the verse by attributing a declarative or partitive sense to the cited preposition.

The translations of the Quran present the preposition *min* in a partitive sense. For instance, the verse 104 reads in the “Translation of the Qur’an” published by the Turkish Presidency of Religious Affairs, as “Let there be a group among you who call others to goodness, enjoin what is good, and forbid what is evil. It is they who attain salvation.” The meaning may be accurate with reading *min* partitively. However, the preposition *min* in this verse is declarative, not partitive. This position is warranted by relating it to the last sentence of the verse, analyzing relevant other verses, and considering the hadith literature. Therefore, this paper argues and explains that the verse must be properly and better translated as: “O believers! Be a society who call others to goodness, enjoin what is good in faith and reason, and forbid what is evil against faith and reason. It is they who attain salvation.” Holistically, as well, the mission of dawah, enjoining good, and forbidding evil is a definitive command given by God and the Prophet to the believers, and thus it is an individual obligation, not a communal one. The Muslim society undertakes this mission on two specific levels.

1. *A competent committee carries it out.* This is a requirement cited in Surah at-Tawbah, verse 122. The second sentence of this verse states that a group of the Muslims should not go fight in the coming war in order for them to “acquire knowledge in faith” and “warn their people when they return to them.” In this context, the acquisition of knowledge in faith is to study faith and comprehend the breadth and depth of meanings in verses and hadiths, which are the foundational sources of the faith.

2. *Individual Muslims carry it out all within the realm of their own knowledge, capacity, and ability.* God holds believers to be responsible with the mission of calling others to guidance, enjoining the good, and forbidding the evil. Though the believers may not possess as deep religious knowledge as those in the committee, every believer is required by faith to know what is good or evil, what is permissible or prohibited, to act upon this knowledge, and share it with others. Likewise, the Muslims cannot passively step aside, nor consider themselves exempt from the good-enjoining, evil-forbidding task simply by delegating it to a group. Individual actions auto control mechanisms can thus develop and help build a society based on Islamic morals, to avert the evil, wrongdoing, oppression, corruption, and tribulations, and to eventually spread the goodness, honesty, and human rights.

GİRİŞ

Yeryüzünün halifesi¹ olarak yaratılan, yerde ve göklerde bulunan bütün varlıklar hizmetine sunulan² insanın yaratılış gayesi “Allah’a kulluk etmektir.”³ Yüce Allah, din duygusu ile yüklü olarak yarattığı insana⁴ kulluk görevini yerine getirmesi için akıl vermek,⁵ peygamber göndermek⁶ ve peygamberlere kitaplar vermek⁷ suretiyle rehberlik etmiştir.⁸ Peygamberler insanlara dini tebliğ etmişler⁹, sadece Allah’a kulluk ve itaat etmelerini emretmişler,¹⁰ itaat eden müminleri mükâfat, inkâr ve isyan edenleri ilahî ceza ile uyarmışlardır.¹¹

1 “ وَهُوَ الَّذِي عَلَّمَكُمْ خَلْقَ الْأَرْضِ (O Allah ki sizi yeryüzünün halifeleri yaptı.)”, el-En’âm 6/135.

2 “ وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا (O Allah ki, yeryüzünde bulunan varlıkların hepsini sizin için yarattı.)”, el-Bakara 2/29; “ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ (Allah, göklerdeki Güneş, Ay, yıldızlar, bulutlar ve diğer varlıkların ve yerdeki hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, ırmaklar ve diğer varlıkların hepsini kendinden bir lütf olarak hizmetinize ve istifadenize verdi.)”, el-Câsiye 45/13.

3 “ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (Ben, cinleri ve insanları, ancak başa kulluk etsinler diye yarattım.)”, ez-Zâriyât 51/56.

4 “ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا (Allah, insanları fitrat dini İslâm üzerine yarattı.)”, er-Rûm 30/30.

5 “ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (Ancak akıllı ve sağduyulu kimseler, âyetleri düşünüp anlayabilirler.)”, Âl-i İmrân 3/7.

6 “ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا (Andolsun biz, her topluma bir peygamber gönderdik.)”, en-Nahl 16/36.

7 “ لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ (Yemin ederim, biz peygamberlerimizi açık mucizeler ve dinî kurallarla gönderdik ve elçilerimizle birlikte kitaplar indirdik.)”, el-Hadîd 57/25; el-Bakara 2/213.

8 “ هُدًى لِّلنَّاسِ (Kur’ân bütün insanlar için rehberdir.)”, el-Bakara 2/185.

9 “ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ (Peygamberlere düşen görev, insanları imana zorlamak değil, sadece İslâm’ı apaçık bir tebliğdir.)”, en-Nahl 16/35.

10 “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (Ey Peygamberim! Biz senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ancak ona, “Şüphesiz benden başka hiçbir ilah yoktur, bu itibarla sadece bana ibadet edin” diye vahyetmiş olmalı.)”, el-Enbiyâ 21/25.

11 “ فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ (Allah, insanlara müjdeci ve uyarıcı peygamberler gönderdi.)”, el-Bakara 2/213.

Bütün peygamberler hak din İslâm'ı tebliğ etmişlerdir. Çünkü Allah katında yegâne din İslâm'dır.¹² Hz. Âdem (a.s.) ile başlayan peygamberlik,¹³ Hz. Muhammed (s.a.s.) ile son bulmuştur,¹⁴ artık yeni bir peygamber gelmeyecektir. Hz. Peygamber'den sonra İslâm'ı insanlara kim tebliğ edecek? Fert ve toplumları iyiye kim yönlendirecek? İnsanları kötülüklerden kim men edecek? Müslüman toplumun her bir ferdi mi, yoksa belirli bir grubu mu? İslâm'ın ana kaynağı Kur'an'a baktığımız zaman hem her bir Müslümanın,¹⁵ hem her toplumdan bir grubun bu görevi yerine getirmesi gerektiğini¹⁶ beyan eden âyetler vardır. Bu âyetlerden biri Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyetidir. Bu âyet, insanları İslâm'a davet, emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker görevini hem her bir Müslüman'ın, hem Müslüman toplumda bir grubun yapması gerektiğine delil olarak zikredilmiştir. Bunun sebebi, âyetteki “*min*” edatının *beyâniyye* veya *ba'zıyye* olarak görülmesidir.

1. Âl-i İmrân Sûresinin 104. Âyeti

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

Ayetteki “*فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا*” “*salih amel işlesin*”¹⁷ ve “*وَلْتَنْتَظِرْ نَفْسَ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ*” “*ve herkes, âhiret için ne gönderdiğine bir baksın*”¹⁸ cümlelerindeki “*lam*” gibi emir lamıdır.¹⁹ “*منكم*” “*Sizden*”, Müslümanlardan demektir. “*منكم*” terkindeki “*min*” edatı *ba'zıyya* veya *beyâniyye* olabilir.²⁰ Eğer *beyâniyye* olarak kabul edilirse âyetin anlamı şöyle olur: “*Ey müminler! Siz insanları hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri men eden bir toplum olun. İşte bu kimseler var ya onlar; kurtuluşa erenlerdir.*” Eğer âyetin “*من*” edatı *ba'zıyye* olarak kabul edilirse âyetin anlamı şöyle olur: “*Ey müminler! Sizden insanları hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri men eden bir toplum bulunsun. İşte bu kimseler var ya onlar; kurtuluşa erenlerdir.*”

1. Eğer ayetin “*وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ*” cümlesindeki “*min*” edatı *ba'zıyye* olarak alınırsa insanları hayra davet, ma'rûfu emretmek ve münkeri men etmek, Müslüman toplumun her bir ferдинin değil, belirli bir grubunun görevi olur. Bu anlama göre “*ümme*” kelimesi âyette, “toplumun belirli bir grubu” anlamı-

¹² Âl-i İmrân 3/19.

¹³ Âl-i İmrân 3/33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5/178.

¹⁴ el-Ahzâb 33/40.

¹⁵ Bk. Âl-i İmrân 3/110.

¹⁶ Bk. et-Tevbe 9/122.

¹⁷ el-Kehf 18/110.

¹⁸ el-Haşr 59/18.

¹⁹ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'an* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2002), 3/122.

²⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420), 8/314.

na gelir.²¹ Mükâtil b. Süleymân (ö. 157/767) âyetteki “*ümme*” kelimesinin bir imamın ümmetine *“kendisine uyulan önder”* anlamında olduğunu söylemiş ve delil olarak *“Şüphesiz İbrahim, Allah’a gönülden itaat eden, tek Allah’a iman eden ve hak dine yönelen, iyilik ve hayır önderiydi”*²² âyetini zikretmiştir.²³ Müfessir ez-Zeccâc’a (ö. 311/923) göre İslâm davetçilerinin “bilgin olmaları” gerekir.²⁴ Bu anlama göre yüce Allah, Müslümanların içinde onlara önderlik edecek, birlik ve beraberliklerini sağlayacak, ma’rûfu emrecek, onları münker olan söz, eylem ve davranışlara engel olacak, insanları İslâm’a çağırarak bir cemaatin bulunmasını istemektedir. Bu durumda hayra davet, ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, farz-ı kifâye olur.²⁵ Toplumdan bir grup bu görevi yaparsa cenaze namazı gibi diğer Müslümanlardan sorumluluk düşer.

2. Eğer âyetin *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ* cümlesindeki “*min*” edatı, *beyânîyye* olarak alınırsa ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, İslâm’ı tebliğ etmek ve anlatmak, haramları ve kötülükleri önlemek, Müslüman toplumun her bir ferдинin görevidir, dolayısıyla bu konuda her Müslüman sorumludur ve her Müslümanın gücü ve bilgisi nispetinde bu görevi yerine getirmesi **farz** olur.²⁶ Bu tercihe göre âyetin *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ*, *وَلْتَكُونُوا كَلْكُكُمْ أُمَّةٌ* takdirindedir.²⁷

Âyetin *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ* cümlesindeki *تَكُنْ* tam fiil kabul edilirse *أُمَّةٌ* kelimesi fail, *يَدْعُونَ* fiili ile başlayan cümle *أُمَّةٌ* kelimesinin sıfatı olur. *تَكُنْ* Nakıs fiil kabul edilirse *أُمَّةٌ* kelimesi *تَكُنْ* kelimesinin ismi *يَدْعُونَ* fiili ile başlayan cümle haberi olur. *يَدْعُونَ* fiiline *يَبْهَوْنَ* ve *يَأْمُرُونَ* fiilleri matuftur.

2. ÂL-i İmrân Sûresinin 104. Âyetine Farklı Yaklaşımlar

Geçmişten günümüze Kur’ân-ı Kerîm’i anlamaya çalışan müfessirler, “*min*” edatının konumuna göre âyete anlam vermişlerdir.²⁸ Bu konudaki görüşleri üç maddede toplamak mümkündür:

²¹ Bk. el-Bakara 2/128, 213.

²² en-Nahl 16/120.

²³ Ebû Muhammed Abdürrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suud: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419), 3/727.

²⁴ Ebû İshak İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, thk. Abdülcelil Abdüşşelebî (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 1/452.

²⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/448; Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmid-i'tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1407), 1/396.

²⁶ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 2/448.

²⁷ Zeccac, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, 1/45.

²⁸ Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed en-Nisâbüri, *Garâibi'l-Kur'ân ve râğâibi'l-furkân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416), 2/227.

1. Tâbiîn müfessirlerinden Dahhâk b. Müzâhim'e (ö. 105/723) göre²⁹ âyete muhatap olanlar, Hz. Peygamber'in ashâbıdır. Sahâbe İslâm'ı Hz. Peygamber'den öğreniyor ve insanlara öğretiyorlardı. Diğer Müslümanların da aynı şekilde Kur'an ve Sünnetten öğrenip İslâm'ı insanlara öğretmeleri gerekir. Âyetin ilk muhatapları sahâbe idi, şimdi her bir Müslüman muhataptır. Dolayısıyla her bir Müslüman, insanları hayra davet, ma'rûfu emir ve münkeri men ile sorumludur.³⁰

2. Âyetin muhatabı bütün Müslümanlardır, ancak bu görevi yapmakla yükümlü olanlar, Müslüman yöneticiler ve İslâm'ı iyi bilen müminlerdir.³¹ Bu görüşte olan müfessirlere göre bu görevi toplumda kendisine uyulan bir önder, İslâm'ı ve tebliğ yöntemlerini iyi bilen iki, üç veya daha fazla kişi veya bir grup yerine getirir.³² Mesela müfessir Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu konuda şöyle demektedir: *انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ* “Ey müminler! Hafif ve ağır, yaya veya vasıtalı, hafif veya ağır silahlı olarak Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edin”³³ ve *إِلَّا تَنْفَرُوا يُعَذِّبَكُمُ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا* “Eğer Allah yolunda sefere çıkmazsanız, Allah, sizi elem veren bir azap ile cezalandırır ve sizi başka bir toplum ile değiştirir. Siz Allah'a hiçbir şekilde zarar veremezsiniz”³⁴ âyetlerinde olduğu gibi Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyetteki emir, geneldir. Bütün Müslümanlara yöneliktir, ancak bir grup bu görevi yerine getirirse sorumluluk, diğer Müslümanlardan düşer.³⁵

Müfessir el-Kelbî (ö. 146/763)³⁶, Mükâtil b. Süleyman³⁷, Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), Taberî (ö. 310/923)³⁸, İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938),³⁹ Mâtürî-

²⁹ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/315.

³⁰ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/315.

³¹ Mekkî b. Ebî Talib, *el-Hidâye ilâ bülûğu'n-nihâye* (by.: Mecmûatü Buhûsî'l-Kitab ve's-Sünne, 2008), 2/1089.

³² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 3/726.

³³ et-Tevbe 9/41.

³⁴ et-Tevbe 9/39.

³⁵ “مَتَى قَامَ بِهِ الْبَغْضُ سَقَطَ عَنِ الْبَاقِينَ” Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314-315; Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabi, 1418), 2/31.

³⁶ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-ulûm* (b.y.: y.y., ts.), 1/236.

³⁷ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 1/393.

³⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* (b.y.: Mûesse-setü'r-Risâle, 2000), 7/90.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, 3/726.

dî (ö. 333/644),⁴⁰ Zemahşerî (ö. 538/1144),⁴¹ Fahrüddîn er-Râzî⁴², Kurtubî (ö. 671/1273)⁴³, Nesefî (ö. 710/1310)⁴⁴, İbn Cüzey (741/1340)⁴⁵, İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁴⁶, Süyûtî (ö. 911/1505)⁴⁷, Şevkânî (ö. 1250/1834)⁴⁸, Kâsımî (ö. 1914)⁴⁹, Mustafa el-Merâğî (ö. 1954)⁵⁰, Muhammed Sıddıkhan⁵¹ ve İbn Fûrs⁵² bu görüştedir.

Bu görüşte olanlara göre hayra davet, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini Müslüman toplumun her ferdi değil, İslâm'ı bilen bir grup yapacaktır. Bu yorumu tercih edenlere göre her Müslüman ma'rûfu emir ve münkeri men görevini yerine getiremez, çünkü bu görevi yapacak kişilerin özel eğitilmesi gerekir. Bu eğitimi almayanlar iyiliği ve kötülüğü anlatma görevini hakkıyla yerine getiremezler.⁵³ Bu görüşe Tevbe Sûresinin 122. âyeti delil olarak zikredilmiştir. Âyetin anlamı şöyledir: “Müminlerin hepsinin top-tan sefere çıkmaları doğru değildir. Bu itibarla onlardan her kesimden bir grubun, din konusunda sağlam ve derinlemesine bilgi sahibi olmaları ve savaşa çıkanlar kendilerine döndükleri zaman kavimlerini uyarmaları için sefere çıkmamaları gerekir. Umulur ki onlar, haramlardan sakınırlar.”

Bu görüşte olanlar görüşlerine ayrıca şu delilleri de zikretmişlerdir:

⁴⁰ “أن جماعة منهم إذا قاموا على الأمر بالمعروف، والنهي عن المنكر سقط ذلك عن الآخرين” Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 2/448.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1-396.

⁴² Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314-315.

⁴³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 4/165.

⁴⁴ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/280-281.

⁴⁵ İbn Cüzey Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1416), 1/16.

⁴⁶ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1999), 2/9.

⁴⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1422), 1/312.

⁴⁸ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1424), 1/423.

⁴⁹ Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed el-Kâsımî, *Mahâsinü't-te'vil* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/374.

⁵⁰ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *et-Tefsîr* (b.y.: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 4/23.

⁵¹ Ebü Muhammed Muhammed Sıddıkhan el-Kinnûcî, *Fethu'l-beyân fi makâsidi'l-Kur'ân* (Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992), 2/30.

⁵² İbn Fûrs Ebü Muhammed Abdülmün'im b. Abdürrahîm, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İbn Hazm li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006), 2/34.

⁵³ Bk. Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/165.

(a) Âyetteki “*min*” edatı *ba'zıyyedir*, dolayısıyla her bir Müslümanın değil, ehil olan Müslümanların bu görevi yerine getirmeleri gerekir.

(b) Âyetteki *أُمَّةٌ* kelimesinin nekre olması, bu görevi yerine getirenlerin az olduğuna delalet eder.⁵⁴

(c) Bu görevi yapmaya gücü yetmeyenler, hastalar, engelliler ve acizler, bu görevi yerine getiremeyecekleri için⁵⁵ emir, toplumun her bir ferdine yönelik değildir.

3. Âyetin muhatabı bütün Müslümanlardır, dolayısıyla her bir Müslüman, gücü ve imkânı nispetinde bu görevi yapmakla yükümlüdür. Bu görüşte olan müfessirler, her Müslümanın bu görevi eli ile veya dili ile veya kalbi ile yapması gerekir.⁵⁶ Mesela müfessir Semerkandî (ö. 373/983) bu konuda şöyle demiştir: Yöneticilerin elleri, bilginlerin dilleri, halkın kalbi ile bu görevi yapması gerekir.⁵⁷ Fahrüddîn er-Râzî, âyetin *كُونُوا أُمَّةً دُعَاءً إِلَىٰ* “*Ey müminler! Siz insanları hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri men eden bir toplum olun*” anlamında olduğunu söylemiştir.⁵⁸

Müfessir Zeccâc (ö. 311/923)⁵⁹, Sa'lebî (ö. 427/1035)⁶⁰, Vâhidî (ö. 468/1076)⁶¹, Sem'ânî (ö. 489/1096)⁶², Beğavî (ö. 516/1122)⁶³, İbn Ebî Zeminîn (ö. 399/1008)⁶⁴, Abdülkerîm Yunus el-Hattabî (ö. 1926)⁶⁵, Şa'râvî (ö.

⁵⁴ Şerefüddin el-Huseyin b. Abdullah et-Tibî, *Fütûhu'l-gayb fî'l-keşfi an kunâ'r-rayb* (b.y.: y.y., 2013), 4/207.

⁵⁵ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314.

⁵⁶ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314.

⁵⁷ “إن الأمرء يجب عليهم الأمر والنهي باليد والعلماء باللسان والعوام بالقلب”, Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/236.

⁵⁸ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314.

⁵⁹ Zeccac, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühü*, 1/452.

⁶⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 3/122.

⁶¹ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri kitâbi'l-azîz* (Beyrût: Dâru'n-Neşr, 1415), 226; Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri kitâbi'l-azîz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/474.

⁶² Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrüh'l-Kur'ân* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997), 1/347.

⁶³ Ebü Muhammed el-Hasan b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimüh'tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabiyye, 1420), 1/48.

⁶⁴ İbn Ebi Zemenin Ebü Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Tefsîrüh'l-Kur'ânî'l-azîz* (Kahire: y.y., 2002), 1/308.

⁶⁵ Abdülkerîm Yunus el-Hatîb, *Tefsîrüh'l-Kur'ân li'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi, ts.), 2/542.

1998)⁶⁶, Tâhir b. Âşur (ö. 1973)⁶⁷ ve Vehbe Zuhaylî⁶⁸ bu görüştedir.

Bu görüşte olanlar, görüşlerine başta Âl-i İmrân Sûresinin 110. âyeti ile şu delilleri zikretmişlerdir:

(a) Âyetteki “*min*” edatı, *ba’zıyye* değil, *beyâneyye*dir. Âyetteki “*min*” edatı, *فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ* “*Artık putlara tapma pisliğinden kaçının*”⁶⁹ âyetindeki “*min*” edatı gibidir. Âyet, “putların bir kısmından değil, hepsinden sakının” anlamındadır. Tıpkı bu âyette olduğu gibi Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyetindeki “*min*” edatı da *beyâniyye*dir, dolayısıyla Müslüman toplumu sadece bir grubu değil, tamamı bu görevden sorumludur.

Bazı müfessirler, âyetteki “*min*” edatının *beyâneyye* veya *ba’zıyye* olabileceğini dikkate alıp her iki anlamı ve bu konudaki görüşleri vermekle yetinmişlerdir.⁷⁰ Mesela İbn Atıyye (ö. 541/1147),⁷¹ Beydâvî (ö. 685/1286),⁷² Ebû Hayyan (ö. 745/1344),⁷³ İbn Mülakkın,⁷⁴ Sa’âlibî (ö. 875/1471),⁷⁵ Ebû’l-Abbas Muhammed b. Ahmed⁷⁶ ve Tîbî (ö. 743/1343)⁷⁷ bu yöntemi tercih etmiştir.

3. Âyette Yapılması Emredilen Görevler

Âyette üç görevin yapılması kesin bir üslupla emredilmiştir:

1. *Hayra çağırma*. **Hayr** çok anlamlı bir kelimedir. Müfessirler bu ke-

⁶⁶ Muhammed Mütevellî eş-Şa’râvî, *et-Tefsîr* (b.y.: Metâbi’u Ahbâri’l-Yevm, 1997), 3/1664.

⁶⁷ Muhammed Tâhir b. Âşur, *et-Tenvîr ve’t-tahrîr* (Tunus: ed-Dâru bi’t-Tunusiyye, 1984), 4/37.

⁶⁸ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr* (Dımaşk: Dâru’l-Fikri’l-Mu’âsır, 1418), 12/24.

⁶⁹ el-Hac 22/30.

⁷⁰ Ebû’l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân* (b.y.: Külliyyetü’l-Âdâb, 1999), 2/772-773; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâibü’t-tefsîr ve acâibü’t-te’vîl* (Cidde: Dâru’l-Kıbleti li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, ts.), 1/264.

⁷¹ İbn Atıyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *Muharrarü’l-vecîz fî tefsîri icâzi’l-beyân an me’âni’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1422), 1/486.

⁷² Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, 2/31.

⁷³ Ebû Hayyan Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru’l-muhîd* (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1420), 3/289.

⁷⁴ İbn Mülakkın Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali, *el-Lübâb fî ulûmi’l-kitâb* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 5/449.

⁷⁵ Ebû Zeyd Abdürrahman b. Muhammed es-Sa’âlibî, *el-Cevâhiru’l-hisân fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrût: Dâru İhyâüt-Türâsi’l-Arabî, 1418), 2/88.

⁷⁶ Ebû’l-Abbas Muhammed b. Ahmed, *el-Bahru’l-medîd fî tefsîri’l-mecîd* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 1/389.

⁷⁷ Tayyibî, *Fütûhu’l-gayb*, 4/207.

limeye şu anlamları vermişlerdir: İman, İslâm, dinî hükümler,⁷⁸ Kur'an ve Sünnete,⁷⁹ Allah'a ve Peygambere itaat,⁸⁰ fert ve topluma yararı dokunan her türlü iyilik, güzellik ve nimet,⁸¹ dünyevî ve uhrevî faydası olan iyi, yararlı ve değerli olan her şey.⁸² “*Hayra davet*”, dinî tekliflerin tamamını kapsar.⁸³

2. *Ma'rûfu emretmek*. **Emir** kelimesi sözlükte buyruk, talep, istek anlamına gelir. Yukarıdan aşağıya, büyükten küçüğe yapılan talebe **emir**, aşağıdan yukarıya yapılan talebe **dua** denir. Bir kimsenin, yönetiminde olan bir kimseye bir şeyi “*افعل*” (*yap*) demesi emirdir. Bilmek ve idrak etmek, itiraf ve ikrar etmek, ödüllendirmek, sabretmek ve başkan olmak anlamlarındaki “a-r-f” kökünden türeyen **ma'rûf**, sözlükte bilinen ve tanınan şey, ihsan ve iyilik demektir. Dinî bir terim olarak **ma'rûf**; iman, salih amel, Allah ve peygamberine itaat,⁸⁴ Kur'an ve Sünnete ittiba, ihsan, takva, aklın ve dinin iyi ve güzel, hoş ve yararlı gördüğü söz, eylem ve davranış demektir.⁸⁵ İslâm dininin bütün emir, öğüt ve tavsiyeleri **ma'rûf** kavramına dâhildir. Dolayısıyla “ma'rûfu emretmek”, Allah ve peygamberin yapılmasını istediği görevleri, akl-ı selîmin iyi, güzel ve yararlı gördüğü şeyleri insanlara emretmek, yapılmasını istemek ve tavsiye etmektir.⁸⁶

3. *Münkeri nehyetmek*. **Nehiy** kelimesi sözlükte yasaklamak ve bir fiilin yapılmasını men etmek; **münker** ise sözlükte aklın ve gönlün kabul etmediği, tuhaf ve yadırganan kötü şey demektir. Dinî bir kavram olarak münker; Allah ve peygamberin yapılmasını yasakladığı ve akl-ı selîmin çirkin, kötü ve zararlı gördüğü ve kabul etmediği şey demektir.⁸⁷ İnkâr, şirk, nifak, Allah ve Peygambere isyan gibi kitap ve sünnete aykırı olan,⁸⁸ İslâm'ın çirkin, kötü, günah ve haram olarak bildirdiği söz, eylem ve davranışların tamamı bu kavrama dâhildir.

Aslında “*hayra çağırma*”, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini de kapsar. Çünkü hayra çağırma genel, ma'rûf emir ve münkeri men ise,

⁷⁸ Taberî, *Câmi'ul-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/90; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühü*, 1/452.

⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/91.

⁸⁰ İbn Atiyye, *Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri icâzi'l-beyân an me'âni'l-Kur'an*, 1/486; Ebû Hayyan Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-muhît fi t-tefsîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420), 3/289.

⁸¹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/236.

⁸² Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/32.

⁸³ Neseî, *Medâriku't-tenzîl*, 1/280-281.

⁸⁴ Vâhidî, *el-Vasît*, 1/474.

⁸⁵ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 2/770; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 2/451.

⁸⁶ Taberî, *Câmi'ul-beyân*, 7/90-91.

⁸⁷ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 2/770; Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, 2/451.

⁸⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1/236.

özeldir. “Hayra çağırma” ile maksat hâsıl olacağı halde ma’rûfu emir ve münkeri men görevi önemine binaen ayrıca zikredilmiştir.⁸⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de 30 âyette *ma’rûf* kelimesi “iyi, güzel, örf haline gelmiş tutum ve davranışlar” anlamında kullanılmıştır. *Münker* kelimesi ise 16 âyette geçer, bunların sekizinde ma’rûf kelimesiyle birlikte “iyiliği emretme, kötülüğe karşı çıkma” anlamını ifade edecek şekilde, diğerlerinde ise genel olarak “kötü, çirkin, kamu vicdanını rahatsız eden, meşruiyet sınırını aşan tutum ve davranışlar” anlamında kullanılmıştır.

4. Konuyu Kur’an Bütünlüğü İçinde Anlamak

Konuya Kur’an bütünlüğü içinde baktığımızda İslâm’ı tebliğ etmek, ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek görevinin farz olduğunu öğreniyoruz. Bu konuda İslâm bilginleri ittifak etmiş, her hangi bir ihtilaf olmamıştır. Bu görevi yapmakla sadece bir grup Müslüman mı yoksa her bir Müslümanın mı sorumlu olduğu, başka bir ifade ile bu görevin, farz-ı ayın mı yoksa farz-ı kifâye mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Konuya Kur’an bütünlüğü içinde baktığımızda, aşağıda zikredeceğimiz deliller çerçevesinde âyette zikredilen İslâm’ı tebliğ etmek, ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek görevinin her bir Müslümana farz olduğunu söyleyebiliriz:

1. Âyetin ilk cümlesinde geçen “min” edatının ba’zıyye değil, beyâniyye olduğuna 104. âyetin *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* “İşte kurtuluşa erenler, sadece bunlardır” anlamındaki son cümlesi delildir. Cümledeki *وَأُولَئِكَ* “bunlar” ve *هُمُ* “onlar” zamiri ile işaret edilenler, İslâm’ı tebliğ etmek, ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek görevini yapanlardır. Eğer âyetin başındaki “min” edatı *ba’zıyye* olarak kabul edilirse sadece bu görevi yerine getirenler, “kurtuluşa ermiş olurlar,” bu görevi yapmayanlar, “kurtuluşa erenler” kavramına dâhil edilmemiş olurlar.

Umduklarına nail ve korktuklarından emin olan kimseler anlamına gelen⁹⁰ *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* kelimesi, âyetlerde iman edip salih ameller işleyen ve haramlardan sakınan bütün müminleri kapsar. Mesela Bakara Sûresinin *هُمُ الْمُفْلِحُونَ* “Ancak bunlar, kurtuluşa erenlerdir” anlamındaki beşinci âyetinde muttakî müminlerin, Mü’minûn Sûresinin *قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ* “Gerçekten müminler, kurtuluşa erdi” anlamındaki birinci âyetinde Firdevs Cennetinin varisleri olan müminlerin kurtuluşa erdikleri bildirilmektedir. Bu âyetlerde kurtuluşa erdiği bildirilen müminlerin bazı nitelikleri zikredildiği gibi konumuz olan âyette de müminlerin üç niteliği bildirilmektedir. Dolayısıyla âyetin son cümlesi, ilk cümlesindeki “min” edatının *beyâniyye* olduğuna delalet eder. Şu hadis de bunun delilidir: *مَنْ أَتَقَى النَّاسَ مِنْ أَنْتَقَى النَّاسَ* “İnsanların en muttakî olanı kimdir? Sorusuna Hz. Peygamber (s.a.s.), *أَمْرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْتَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَوْصَلُهُمْ* (s.a.s.),

⁸⁹ Beydâvî, *Envâru’l-tenzil*, 2/32; Nesefî, *Medâriku’l-tenzil*, 1/280-281; Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-beyân*, 3/122.

⁹⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 3/727.

لِلرَّحِمِ “Onların ma’rûfu en çok emredenleri, münkeri en çok men edenleri ve sıla-i rahmi in çok sürdürenleridir.”⁹¹ cevabını vermiştir. Cennet muttakiler için hazırlanmıştır.⁹² Bu itibarla Hz. Peygamber (s.a.s.), müminlerin muttakî olmalarını teşvik etmekte, muttakî müminlerin niteliklerden üçünü bildirmektedir. Bu niteliklerin başında ma’rûfu emir ve münkeri men görevi gelmektedir. Dolayısıyla anlamaya çalıştığımız âyetteki هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَأَنْتُمْ الْمُفْلِحُونَ” Hayra davet eder, ma’rûfu emreder ve münkeri men ederseniz o zaman siz kurtuluşa eren kimseler olursunuz” takdirindedir.⁹³

2. *Ma’rûfu emretmek Allah ve Hz. Peygamber’in kesin emridir:* Bu hususu şu âyetler açıkça ifade etmektedir:

“Ey Peygamberim! Sen fayda versin veya vermesin Kur’ân ile öğüt ver.”⁹⁴

“Ey Peygamberim! Sen öğüt ver, çünkü öğüt müminlere fayda verir.”⁹⁵

“Öğüt vermek”; insanları İslâm’a davet etmek, ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmektir. Hz. Peygamber’e yapılan emir, aynı zamanda müminlere yapılan bir emirdir.

يَا بُيَّيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَضْيِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ
“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl, ma’rûfu emret, münkeri men et, sana isabet eden şeylere, başına gelen musibetlere sabret, çünkü bunlar, kararlılıkla mutlaka yapılması gereken işlerdendir.”⁹⁶ âyetinde namaz kılmak ve musibetlere sabretmek gibi ma’rûfu emir ve münkeri men birlikte zikredilmiştir.

3. *Ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, Müslüman toplumun ortak özelliğidir.* Bu husus, Âl-i İmrân Sûresinin 110. âyetinde açıkça bildirilmektedir:

“Ey müminler! Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı toplumsunuz. Siz ma’rûfu emreder, münkeri men eder ve Allah’a iman edersiniz.”

Bu âyette geçen “ümme” ile maksat, Ümmet-i Muhammed yani Müslüman toplumdur. Âyete göre Müslüman toplum, diğer insanlar için seçilmiş en hayırlı toplumdur. “En hayırlı toplum” demek; en ahlâklı, insanlara

⁹¹ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannefi l-ehâdisi ve l-âsâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 7/504, No. 37580.

⁹² Âl-i İmrân 3/133.

⁹³ Sem'ânî, *Tefsîr*; 1/347.

⁹⁴ el-A'lâ 87/9.

⁹⁵ ez-Zâriyât 51/55.

⁹⁶ Lokmân 31/17.

en faydalı, en dürüst ve örnek toplum demektir. Âyette bu niteliğe sahip müminler övülmektedir. Peygamberimiz (s.a.s.), *“Ümmetim, ümmetlerin en hayırlısıdır”*⁹⁷ sözleri ile âyet-i kerimeyi tefsir etmiştir. Bu hayırlı ümmetin âyette üç niteliği bildirilmiştir: İman, ma’rûfu emir ve münkeri men. Dolayısıyla ma’rûfu emir ve münkeri men görevi, Müslüman toplumun ortak özelliğidir. Âyet, Müslüman toplumum her bir ferдинin ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmekle görevli olduğunu ifade eder.⁹⁸

4. *Ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, kadın ve erkek her Müslümanın bir niteliğidir.* Bu husus, Tevbe Sûresinin 71. âyetinde şöyle beyan edilmektedir: *وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ* *“Mümin erkekler ve mümin kadınlar, birbirlerinin dostlarıdır. Onlar, ma’rûfu (imani, iyi ve güzel şeyleri) emrederler; münkeri (inkârı, kötü ve çirkin şeyleri) men ederler; namazı dosdoğru kılarlar; zekâtı verirler, Allah’a ve Peygamberine itaat ederler. İşte Allah, bu kimselere merhamet edecektir.”*

Bu âyette müminlerin beş niteliği bildirilmiştir: (1) Erkek ve kadın müminler, birbirlerinin dostlarıdır. (2) Ma’rûfu emrederler ve münkeri men ederler. (3) Beş vakit namazı dosdoğru kılarlar. (4) Zekâtlarını verirler. (5) Allah ve peygamberine itaat ederler.

وَالَّذِينَ إِنْ مَكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ

*“Eğer kendilerine yeryüzünde imkân verirsek, Müslüman kimseler namazı dosdoğru kılarlar; zekâtı verirler; iyiliği emrederler ve kötülüğü yasaklarlar.”*⁹⁹ anlamındaki âyette ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, namaz ve zekât ile birlikte zikredilmiştir. Âyetin başındaki *الَّذِينَ* *“kimse-ler”* ile maksat, savaşmalarına izin verilen ve Allah’ın dinine yardım eden peygamberin ashâbı ve onların izinden giden müminlerdir. *“Yeryüzünde imkân verilmesi”*, müminlerin din özgünlüğüne ve yaşadıkları topraklarda yönetimi ellerinde bulundurmaları, güç ve imkân sahibi olmalarıdır. Bu kimselerin dört özelliği zikredilmiştir: (1) Namazlarını dosdoğru kılarlar. (2) Mallarının ve servetlerinin zekâtlarını verirler. (3) Ma’rûfu emrederler. (4) Münkeri men ederler.

Yukarıdaki her iki âyette ma’rûfu emretmek ve münkeri men etmek, müminlerin özelliği olarak zikredilmiştir. Dolayısıyla namaz kılmak ve dinen zengin olanların zekât vermeleri farz olduğu gibi ma’rûfu emir ve münkeri men görevi de aynı şekilde farzdır.

⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/156, No. 763.

⁹⁸ Razi, *Mefâtihu l-gayb*, 8/314.

⁹⁹ el-Hac 22/41.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

“(Şirk, inkâr, nifak ve isyandan) tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler (namazlarını kılanlar), ma'rûfu emredenler ve münkeri nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını, (farzlarını, emir ve yasaklarını) koruyanlar (var ya ey peygamberim! İşte böyle olan) müminleri cennetle müjdele.”¹⁰⁰ anlamındaki âyette ma'rûfu emretmek ve münkeri menetmek, cennetle müjdelenen müminlerin nitelikleri arasında zikredilmiştir.

5. Salihlerden olabilmek için ma'rûfu emretmek ve münkeri men etmek gerekir. Bu husus, şu âyetlerde açıkça bildirilmektedir:

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ “(Yahudi ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar), Allah'a ve âhiret gününe iman ederler; ma'rûfu emreder; münkeri men ederler; hayır işlerinde birbirleriyle yarışır; işte onlar; salih olan kimselerdendir.”¹⁰¹ anlamındaki âyet, Yahudi ve Hıristiyanlardan iman edenlerle ilgilidir. Bu âyetten bir önceki âyetin anlamı şöyledir: “(Yahudi ve Hıristiyanlardan mümin olanlar ile kâfir olanlar) bir değildir. Kitap ehlinen, iman edip hakkı tanıyan, dosdoğru olan ve adaleti yerine getiren bir topluluk vardır. Onlar, gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini okurlar ve secde ederler; yatsı namazını kılarlar.”¹⁰² Bu âyette kitap ehlinin iki kısım olduğu bildirilmektedir: Biri iman edenler, diğeri inkârda ısrar edenler. Âyette iman edenlere *ümme* *ümme* *ümme* denilmektedir. Bunun zıddı “*ümme-i mezmûme*” yani yerilen toplumdur. Yüce Allah, Âl-i İmrân Süresinin 113-115. âyetlerinde Yahudi ve Hıristiyanlardan iman edenlerin dokuz niteliğini bildirmiş ve onları övmüştür. Bu nitelikler şunlardır: (1) Allah'a ve âhiret gününe iman ederler. (2) Hakkı tanıyıp ve adalet ile hareket ederler. (3) Gece saatlerinde Kur'an okurlar. (4) Namazlarını kılarlar. (5) Ma'rûfu emrederler. (6) Münkeri men ederler. (7) Faziletli ve iyi amelleri yapmada yarışır. (8) Salih insanlardır. (9) Muttakî insanlardır. Görüldüğü üzere dokuz özelliğin ikisi ma'rûfu emir ve münkeri mendir. Salih insanlardan olabilmek için bu görevi yapmak gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de öğüt vermek, doğru yolu göstermek, ma'rûfu emretmek ve münkeri men etmek, insanları İslâm'a, iyilik ve güzelliğe, iman, ibadet, ahlâk, itaat ve salih amelleri yapmaya çağırarak, şirk, inkâr, isyan, zulüm, günah, haram ve kötülüklerden, kötü söz, eylem ve davranışlardan sakındırmak anlamını ifade eden pek çok âyet vardır. Kur'an'da sekiz âyette

¹⁰⁰ et-Tevbe 9/112.

¹⁰¹ Âl-i İmrân 3/114.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/113.

“ma’rûfu emretme” ifadesi yer almakta ve bir âyette ma’rûfu yasaklamak münafilekların özelliği olarak zikredilmekte ve bu kimseler kınanmaktadır.¹⁰³

Kur’ân’ı Kerim’de ma’rûfu emir ve münkeri men ifadelerinin dışında vaaz¹⁰⁴, mev’ize¹⁰⁵, zikr¹⁰⁶, zikrâ¹⁰⁷, tezkire¹⁰⁸, nasihat¹⁰⁹ ve tavsiye¹¹⁰ gibi öğüt verme; talim¹¹¹, irşat¹¹² ve hidâyet¹¹³ gibi bilgilendirme ve yol gösterme ile ilgili kavramlar, inzâr¹¹⁴, tahzîr¹¹⁵ ve tebşîr¹¹⁶ gibi müjdeleme ve sakındırma; hikmet, kavl-i leyyin¹¹⁷, kavl-i belîğ¹¹⁸, kavl-i hasen¹¹⁹, kavl-i ma’rûf¹²⁰ ve mücadele-i hasene¹²¹ gibi sözlü tebliğin sunumu; üsve-i hasene¹²² ve şahid yani örneklik etme¹²³ gibi fiilî tebliğ ile ilgili olan kavramlar kullanılarak İslâm’ı tebliğ, dinî görevleri emir, haram ve günahlardan sakındırma görevi teşvik edilmiştir.

Yüce Allah, son peygamber Hz. Muhammed’i (s.a.s.) öğüt verici¹²⁴ uyarıcı, müjdeleyici ve hak davetçi¹²⁵ olarak göndermiştir. Peygamberimiz (s.a.s.), sağlığında Kur’an’ı insanlara tebliğ etmiş, açıklamış, öğüt vermiş¹²⁶ ve iyiliği emredip onları kötülüklerden men etmiştir. Âyette بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ *يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ* “Peygamber iman edenlere ma’rûf emreder ve münkeri men eder”¹²⁷ denil-

¹⁰³ et-Tevbe 9/67.

¹⁰⁴ Bk. en-Nisâ 4/58.

¹⁰⁵ Bk. en-Nahl 16/125.

¹⁰⁶ Bk. et-Tekvîr 27.

¹⁰⁷ Bk. el-Müddessir 74/31.

¹⁰⁸ ez-Zâriyat 51/55.

¹⁰⁹ el-A’râf 7/68.

¹¹⁰ el-En’âm 6/151, 153.

¹¹¹ en-Necm 53/4-5.

¹¹² el-Kehf 18/17.

¹¹³ er-Ra’d 13/ 7.

¹¹⁴ el-Ahzâb 33/45.

¹¹⁵ Âl-i İmrân 3/28, 30.

¹¹⁶ en-Nisâ 4/165.

¹¹⁷ Tâhâ 20/43-44.

¹¹⁸ en-Nisâ 4/63.

¹¹⁹ en-Nisâ 4/9.

¹²⁰ en-Nisâ 4/5,8.

¹²¹ en-Nahl 16/125.

¹²² el-Ahzâb 33/21.

¹²³ el-Bakara 2/143

¹²⁴ Bk. el-Gâşiye 88/21.

¹²⁵ Bk. el-Ahzâb 33/45-46.

¹²⁶ Bk. İbn Mâce, “Fiten”, 10 (No. 3961).

¹²⁷ el-A’râf 7/157.

mektedir. Müslümanların da toplum içindeki konumlarına, bilgi ve becerilerine, maddî ve manevî güçlerine göre bu görevi yapmaları gerekir. Topluma İslâm'ın ve salih kulların hâkim olması¹²⁸, güven ve huzurun sağlanması ancak bu şekilde mümkün olur.

Yüce Allah, işledikleri kötülüklerden birbirlerini men etmemeleri sebebiyle Yahudileri kınamakta ve yermektedir.¹²⁹ Yüce Allah, Eyle kasabası¹³⁰ Yahudilerine cumartesi günleri balık avlama yasağı getirmiştir.¹³¹ Bu yasak konusunda Yahudiler üç grup olmuştur: (a) *İsyankâr gurup*. Bu grup yasağı ihlâl etmiş, cumartesi günü balıkların sürüler halinde deniz kıyısına ve su üzerine çıkmalarını fırsat bilip balıkları avlamıştır. (b) *Suskun grup*. Bu grup yasağa uymuş, yasağı ihlâl edenlere de müdahale etmemiş, irşadın yararsız olduğunu düşünmüştür. (c) *Yasağa uyan ve insanları bu yasağı ihlâl etmekten men eden grup*. Bu grup, hem yasağa uymuş hem de yasağı ihlâl edenlere öğüt vermiş, onları cumartesi günü balık avlamaktan men etmeye çalışmıştır. Suskun gurup, münkeri men eden guruba, “Siz Allah'ın helâk edeceği veya şiddetli bir azap ile azap edeceği kimselere niçin öğüt veriyorsunuz?” demiştir. Onlar da, “Rabbimize bir mazeret olarak ve belki Allah'a karşı gelmekten sakınırlar diye öğüt veriyoruz” demişlerdir. Abdullah b. Abbas'ın (ö. 67/687) beyanına göre yüce Allah, cumartesi günü balık avlama yasağını ihlâl edenleri ve bu kimseleri yasaktan men etmeyenleri cezalandırmış, yasağa riâyet eden ve yasağı ihlâl edenlere de engel olmaya çalışan kimseleri azaptan kurtarmıştır.¹³²

5. Konuyu Sünnet Bağlamında Anlamak

Konuya Kur'an bütünlüğünde baktığımızda Âl-i İmrân Süresinin 104. âyetinde insanları hayra çağırma, ma'rûfu emretme ve münkeri men etme görevinin toplumun sadece bir grubunun değil, her Müslümanın görevi olduğunu yukarıda ifade ettik. Şüphesiz Kur'an'ı en iyi anlayan Hz. Peygamber'di. Çünkü Hz. Peygamber'in Kur'an ile ilgili temel görevlerinden biri “Kur'an'ı tebyîn etmek” yani âyetlerin anlamını, içeriğini ve hükümlerini

¹²⁸ Bk. el-Enbiyâ 21/105.

¹²⁹ el-Mâide 5/79.

¹³⁰ Eyle kasabası, Medine ile Şam arasındaki sahil boyunda yer alan Yahudilerin yaşadığı bir yerleşim yeridir.

¹³¹ el-A'râf 7/163-166.

¹³² قال ابن عباس: كانوا أثلاثًا: ثلث نَهوا وثلث قالوا: لم تعظون قوماً الله مهلكهم وثلث أصحاب، “الخطيئة فما نجا إلا الذين نهوا وهلك سائرهم” Bu konuda Abdullah ibn Abbas şöyle demiştir: “Yahudiler üç grup oldular. Üçte biri cumartesi balık avlamayı men etti, üçte biri balık avlamayı men edenlere, “Allah'ın kendilerini helâk edeceği kimselere niçin öğüt veriyorsunuz” dedi, üçte biri de yasağı ihlâl edip günahkâr olan kimseler idi. Allah ancak yasağın işlenmesini nehyedenleri azaptan kurtardı, diğerlerini helâk etti.”, Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/194.

açıklamak¹³³ ve toplumu dünyevî ve uhrevî tehlikelere karşı uyarmaktı.¹³⁴ Bu itibarla ma'rûfu emir ve münkeri men ile ilgili Hz. Peygamber'in birçok beyanı vardır. Bu beyanlar, ma'rûfu emretmenin ve münkeri men etmenin, toplumun bir bölümünün değil, tamamının görevi olduğunu ifade etmektedir. Konumuza delil olması açısından hadislerden bazılarını örnek olarak vermek istiyoruz:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ
 “Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki ya ma'rûfu kesinlikle emreder ve münkeri men edersiniz veya Allah en yakın zamanda toplumun tamamını afet ve musibetlerle cezalandırır, sonra siz Allah'a dua edersiniz fakat duanıza icabet edilmez.”¹³⁵

“İnsanlar, zalim kimseyi gördüğü zaman onu zulümden men etmezlerse Allah en yakın zamanda herkesi, zalimi de zulme engel olmayanları da cezalandırır.”¹³⁶

مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي، ثُمَّ يَقْدِرُونَ عَلَى أَنْ يُغَيِّرُوا ثُمَّ لَا يُغَيِّرُوا إِلَّا يُوشِكُ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ
 “Herhangi bir toplumdaki insanlar, bunu değiştirmeye gücü yettiği halde değiştirmezlerse, Allah en yakın zamanda o toplumun hepsini cezalandırmış olmasın.”¹³⁷

كَأَلَّا وَاللَّهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَلَتَأْخُذَنَّ عَلَى يَدَيِ الظَّالِمِ وَلَتَأْطُرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ أَطْرًا
 وَلَتَنْقُضُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ قَصْرًا أَوْ لَيَضْرِبَنَّ اللَّهُ بِقُلُوبِ بَعْضِكُمْ عَلَى بَعْضٍ ثُمَّ لَيَلْعَنَنَّكُمْ كَمَا لَعَنَهُمْ

“Hayır, Allah'a yemin ederim ki, ya ma'rûfu emreder, kötülüğe engel olursunuz ve zalimin iki elini tutup onu hakka çevirir, doğruluğa zorlarsınız veya bunu yapamazsanız Allah, sizin iyilerinizin kalplerini de kötülerinkine benzetir ve daha önce İsrailoğullarına lanet ettiği gibi size de lanet eder.”¹³⁸

أُيِّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَدْعُونِي فَلَا أُجِيبُكُمْ
 وَتَسْأَلُونِي فَلَا أُعْطِيكُمْ وَتَسْتَنْصِرُونِي فَلَا أَنْصُرُكُمْ

“Ey insanlar! Şüphesiz Allah azze ve celle, “Şu duruma düşmeden önce ma'rûfu emredin ve münkeri men edin. Siz dua edersiniz size icabet

¹³³ en-Nahl 16/44.

¹³⁴ el-Ahzâb 33/45.

¹³⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Fiten”, 9 (No. 2169).

¹³⁶ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'âs, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “Melâhim”, 27 (No. 4338).

¹³⁷ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17 (No. 4338).

¹³⁸ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17 (No. 4336).

edilmez, Allah'tan bir şey istersiniz size verilmez, yardım istersiniz size yardım edilmez.”¹³⁹

Hız. Peygamber'in yakın dostu ve ilk halife Hız. Ebû Bekir (ö. 13/634), bu konuda arkadaşlarını şöyle uyarmıştır:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرءُونَ آيَةَ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَن صَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا ظَالِمًا فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَيْهِ يَدِيهِ أَوْ شَكَ أَنْ يَغْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ

“Ey iman edenler! Siz kendinizi günahlardan koruyun, imanda ve ibadette sebat edin, siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimseler, size zarar veremezler.” anlamındaki âyetini okuyorsunuz ve yanlış anlıyorsunuz. Ben Resûlullah'tan (s.a.s.) işittim, o şöyle buyurdu: “Şüphesiz insanlar, zalim kimseyi gördüğü zaman onu zulümden men etmezlerse Allah, en yakın zamanda herkesi, zalimi de zulme engel olmayanları da cezalandırır.”¹⁴⁰

Bu hadislerde her Müslümanın ma'rûfu emretmesi ve münkeri men etmesi gerektiği, aksi takdirde yüce Allah'ın bütün toplumu maddî ve manevî olarak cezalandıracağı bildirilmektedir. Bu hadisler, Enfâl Sûresinin 25. âyetinin beyanıdır:

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Ey müminler! Öyle bir fitneden sakının ki, bu fitne, içinizden sadece zulmedenlere isabet etmekle kalmaz, zararı herkese dokunur ve bilin ki, Allah, cezası çok şiddetli olandır.”

Âyette geçen “fitne” kelimesi, din özgürlüğüne, cana, mala, ırza, aileye, topluma ve temel insan haklarına yönelik suçları ifade eder. Dolayısıyla cana kıymak, terör, fuhuş, hırsızlık, iftira, yalan haber, hileli üretim, bozuk gıda satmak, kamu malına tecavüz etmek, trafik kurallarını ihlal etmek, sahte para basmak, ölçü ve tartıda hile yapmak, kargaşa çıkarmak, çevre kirliliği, karaborsacılık, emr-i bi'l-ma'rûfu ve nehy-i ani'l-münkeri terk etmek, bidat ve hurafelerin yaygın hale gelmesi vb. zararı başkalarına da dokunan günah ve suçlardır. Âyette, Müslümanın bu tür suçlardan sakınması istenmektedir. Müslüman, fitneden sakınacak, ancak sakınmak ile kalmayacak başkalarının da fitneye düşmesine engel olmaya çalışacaktır. Bu, Müslümanın içinde yaşadığı toplumun huzur ve güveni için gerekli dinî bir görevdir. Fitne ve fesada engel olunmazsa meydana gelecek afet ve musibetlerin zararı herkese dokunur. Bu husus bir hadiste şöyle ifade edilmiştir:

مَثَلُ الْفَاسِقِ فِي الْقَوْمِ كَمَثَلِ قَوْمٍ رَكِبُوا سَفِينَةً فِي الْبَحْرِ فَافْتَسَمُوها، فَصَارَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَكَانٌ، فَعَمَدَ رَجُلٌ إِلَى مَكَانِهِ فَحَرَّقَهُ، فَقَالُوا لَهُ: مَا تُرِيدُ؟! أَنْ تُهْلِكَنَا قَالَ: وَفِيمَ أَنْتُمْ مِنْ مَكَانِي؟! فَإِنْ تَرَكَوْا غَرَفُوا وَغَرَّقَ مَعَهُمْ، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَيَّ يَدِيهِ نَجَوْا وَنَجَا، فَذَلِكَ مَثَلُ الْفَاسِقِ

¹³⁹ Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 10/160 (No. 20200).

¹⁴⁰ Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 27 (No. 4338).

“Bir toplumda Allah ve peygamberine itaat etmeyen, haram fiilleri işleyen kimsenin durumu denizde gemiye binenlerin durumu gibidir. Gemiye binenler, gemideki mekânları aralarında taksim ederler, her birinin kendine özgü yeri olur. Bir adam kendi yerinde gider, gemiyi delmeye başlar. İnsanlar ona ne yapıyorsunuz? Bizi helâk mi etmek istiyorsun derler. Adam, yer benim, sizi ne ilgilendiriyor der. Eğer insanlar bu kimseyi kendi haline bırakırlarsa, gemi batır ve boğulurlar, onlarla birlikte gemiyi delen de boğulur. Eğer insanlar bu adamın gemiyi delmesine engel olurlarsa kurtulurlar, adam da kurtulur. Bu, toplumdaki kötülük yapan ve haramları işleyenlerin durumu gibidir.”¹⁴¹

Bu örnek, bir toplumda yaşayan her insanın, kötülüklerle mücadele etmesi, ma'rûfu emretmesi ve münkeri men etmesi gerektiğini ifade eder. Toplumda hiçbir kimse, “kötülükler ve günahlar karşısında başkasının yaptığı beni ilgilendirmez” demeyecek, gücü ve imkânı nispetinde, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini yapacak, en azından yapanlara destek verecektir. Dolayısıyla Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyetini bu çerçevede anlamamız gerekir. Maalesef Türkçe Kur'an meallerinde bu âyet hep “Sizden insanları hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri men eden bir toplum bulunsun. İşte bu kimseler var ya onlar, kurtuluşa erenlerdir” şeklinde anlamlandırılmıştır. Biz âyeti, “Ey müminler! Siz insanları hayra çağıran, ma'rûfu emreden ve münkeri men eden bir toplum olun. İşte bu kimseler var ya onlar, kurtuluşa erenlerdir” şeklinde anlamlandırdık. Bu anlam, daha doğru ve konu ile ilgili âyetler ve hadislerle uyumludur

6. Ma'rûfu Emretme ve İnsanları İslâmî Kurallara Davet Yöntemleri

İnsanlara her konuda rehberlik eden¹⁴² Kur'an-ı Kerim'e göre ma'rûfu emir ve insanları İslâmî kurallara davet görevinin şu yöntemlerle yapılması gerekir:

1. Hikmet, Güzel Öğüt, En Güzel Mücadele İle

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“Ey Peygamberim! İnsanları Rabbinin yolu İslâm'a, hikmetle ve güzel öğütle davet et ve kâfirlerle en güzel şekilde mücadele et.”¹⁴³

Yüce Allah, âyette peygamberine ve onun şahsında bütün müminlere insanları İslâm'a üç yöntem ile davet etmelerini emretmektedir:

(a) Hikmet ile:

“Hikmet”; bir şeyi yerli yerinde, zamanında, usulüne ve tekniğine uygun yapmaktır. İslâm'a davetin hikmetle yapılması, insanların konularını

¹⁴¹ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 21/54 (No. 38).

¹⁴² Bk. el-Bakara 2/185; el-İsrâ 17/9.

¹⁴³ en-Nahl 16/125.

ve durumlarını dikkate alarak en uygun zaman ve bir şekilde, doğru bilgi, ikna edici, kesin ve sağlam delillerle yerine getirmektir. Bu yöntemde hayra ve iyiliğe teşvik edilir, şerden, kötülükten, haramlardan ve günahlardan sakındırılır. Bu yöntemde âyet ve hadislerle tebliğ yapılması esastır. “*Ey Peygamberim! Sen, benim azabımdan korkan mümin kimselere Kur ’ân ile öğüt ver.*”¹⁴⁴ âyeti bunun delilidir.

(b) *Güzel Öğüt:*

Bu yöntemde iyi ve güzel öğüt vererek, ikna gücüne dayalı deliller ile muhatabın kalbini yumuşatacak, hoşuna gidecek, iyi ve tatlı söz söyleyerek, özellikle dine muhalif olanları sağlam ve anlaşılır cümlelerle, zihni aydınlatıcı, ikna edici ve düşündürücü bilgiler ve delillerle, temsil ve teşbihler getirerek, kolaylaştırıcı, sevdirci ve gönüllere etki edici bir üslup ile ibretli şeyler, ikna edici hikâyeler anlatılarak, gönle ve duygulara hitap edilerek yapılır.

(c) *En Güzel Mücadele:*

Mücadele, bir konuyu müzakere etmek, fikir teatisinde bulunmak, görüşmek, konuşmak demektir. Bu yöntem, rakibi susturup tartışmadan, kırııcı olmadan, deliller ve etkili sözlerle konuşmak, muhatabı ikna etmeye çalışmak ve en güzel yöntemle tartışmak demektir. Bu yöntem, söze sözle karşılık veren mücadeleciler insanlara karşı kullanılır. Bu yöntemde akla ve mantığa hitap edilir. Mücadelenin kırııcı olmadan, en güzel biçimde ve en yumuşak üslupla yapılması gerekir. Bir âyette Yahudi ve Hristiyanlarla nasıl mücadele edileceği şöyle bildirilmektedir:

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا آمَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ
إِلَيْكُمْ وَالْهَيْئَةَ وَالْهَيْئَةَ وَاحِدٌ وَتَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

“*Ey müminler! İçlerinden size zulmedenler hariç, Kitap Ehli ile ancak en güzel bir şekilde mücadele edin ve onlara şöyle deyin: Biz, bize indirilen Kur ’ân’a ve size indirilen kitaplara iman ettik. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir, aynı ilahdır. Biz Allah’a teslim olan kimseleriz.*”¹⁴⁵

Nahl Sûresinin 125. âyetinde İslâm’a tebliğ yöntemi bildirilmiş ancak kime tebliğ edileceği bildirilmemiştir. Muhatap belirtilmeyip ifadenin mutlak zikredilmesi, umumîlik ifade eder. Dolayısıyla tebliğe muhatap, Müslüman veya gayr-i Müslim bütün insanlardır. Âyet, farklı seviyelerdeki insanlara yönelik olarak özeldir İslâm davetinin, genelde ilmî ve fikrî tartışmaların, eğitim ve öğretimin önde gelen yöntemlerini özetlemektedir.

¹⁴⁴ Kâf 50/45.

¹⁴⁵ el-Ankebût 29/46

2. Yumuşak Söz İle

Yüce Allah, ilahlık iddia eden¹⁴⁶ azgın ve zalim¹⁴⁷ Firavun'a bile yumuşak söz söylenmesini emretmiştir: *فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْسَ لَهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى* “*Ey Musa ve Harun! Firavun'a yumuşak söz söyleyin. Belki o öğüt alır veya Allah'tan korkar.*”¹⁴⁸

قَوْلًا لَيْسًا Yumuşak söz; muhatabı hiddetlendirecek, kızdıracak, öfkelendirecek, onur ve gururunu rencide edecek söz söylememeyi, saygı ifade eden cümleler kullanmayı, mülayim konuşmayı, tatlı dilli olmayı, muhataba hoşlanacağı sözler söylemeyi, kaba, kırıcı ve sert sözlerden kaçınmayı ve yararını beyan etmeyi ifade eder. Yüce Allah, Peygamberimizin ashabına karşı merhametli olduğunu, kaba ve kırıcı olmadığını şöyle bildirmektedir: *فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ* “*Ey Peygamberim! Onlara Allah'ın bir rahmeti ile yumuşak davrandın. Şâyet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi.*”¹⁴⁹ Bu âyet, İslâm'ı tebliğ ve ma'rûfî emretmenin, kaba ve kırıcı olmayan, yumuşak sözle yapılması gerekliliğini ifade etmektedir.

3. Etkili ve Edebi Söz İle

وَعَظَّمُوا وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا “*Münafıklara öğüt ver ve onlara içlerine nüfuz edecek etkili söz söyle.*”¹⁵⁰

قَوْلًا بَلِيغًا Etkili söz; muhatabı ikna edecek, gönlünü fethedecek, duygularını harekete geçirecek, düşündürecek, aklını ve mantığını çalıştıracak güzel, iyi ve yararlı söz söylemeyi, güzel konuşmayı ifade eder. *Sözün be-liğ* olması için; sözcüklerin iyi seçilmiş, ifadenin düzgün ve veciz, anlamın doğru ve anlaşılır olması gerekir.

4. İyi, Güzel ve Doğru Söz İle

قُولُوا لِلنَّاسِ قَوْلًا حَسَنًا “*İnsanlara güzel söz söyleyin.*”¹⁵¹ âyeti, *قَوْلًا حَسَنًا* İyi ve güzel söz ile maksat, iyi ve tatlı söz demektir. İnsanlarla olan ilişkilerde ve konuşmalarda gönül alıcı ve iyi söz söylenmesi gerekir. Bu husus, dinin anlatımında daha da önemlidir.

5. Müjde Vererek

Müjdeleme, Kur'an'ın ifadesi ile “*tebşîr*”; insana sevinç veren bir şeyi

¹⁴⁶ el-Kasas 28/38; en-Nâziât 79/24.

¹⁴⁷ Tâhâ 20/43; en-Nâziât 79/17.

¹⁴⁸ Tâhâ 20/44.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁵⁰ en-Nisâ 4/63.

¹⁵¹ el-Bakara 2/83.

¹⁵² Beydâvî, *Envâru 'l-tenzîl*, 1/152.

haberi vermek, bütün peygamberlerin¹⁵³ ve Kur'an'ın¹⁵⁴ özelliklerinden biridir. “Ey Peygamberim! İman edip salih ameller işleyen kimseleri, şüphesiz onlar için altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele!”¹⁵⁵; “Şüphesiz bu Kur'an, insanları ve toplumları en doğru yola götürür; şüphesiz salih ameller işleyen müminler için cennette büyük bir mükâfat olduğunu ve şüphesiz ahirete iman etmeyen kimseler için cehennemde elem veren bir azap hazırladığımızı müjdeler.”¹⁵⁶ Müminin hayra davet ve ma'rûfu emir görevini yaparken gerektiğinde bu yöntemi kullanması gerekir.

6. İslâm'ı Yaşayıp Örneklilik Ederek

İslâm'ın emir ve yasaklarına riâyet edip örneklilik ederek ma'rûfu emir görevi yerine getirilebilir. Şu âyetler, bu hususu ifade etmektedir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

“Ey Müslümanlar! İşte bu şekilde biz, Peygamber size örnek olsun, siz de insanlara örnekler olun diye sizi orta, dengeli, ölçülü ve adil bir toplum yaptık.”¹⁵⁷

هُوَ سَمِّيَكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ

“Allah, sizi hem daha önce hem de bu dinde Müslümanlar diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit ve örnek olsun, siz de insanlara şahit ve örnek olun.”¹⁵⁸

Bu âyetlerde geçen *şehîd* kelimesi inanç, söz, eylem ve davranışları ile model ve örnek kişi anlamındadır. Peygamberin, görevlerinden biri de müminlere model ve örneklilik etmek idi.¹⁵⁹ Peygamber (s.a.s.), bu görevi en iyi bir şekilde yerine getirmiştir. Müminlerin de söz, eylem ve davranışları ile henüz mümin olmayanlara örneklilik etmeleri gerekir. Âyetteki *لِتَكُونُوا* *لِتَكُونُوا* *شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ* “İnsanlara şahit olmanız için” cümlesi, bu anlamı ifade eder. *Adil ve örnek toplum*, adil ve örnek müminlerden oluşur. Bir müminin adil ve örnek olabilmesi için Kur'an'a ve Sünnete, İslâm'ın emir ve yasaklarına uyması, Allah ve kul haklarına riâyet etmesi, Hz. Peygamber'i kendisine örnek edinmesi ve iyi bir Müslüman olması gerekir. Bu örneklilik yaşayarak yapılan bir tebliğdir. Buna eski âlimler, “hâl ile anlatım” demişlerdir.

Altı maddede özetlediğimiz İslâm'ı tebliğ ve ma'rûf emretme yöntemine ilave olarak her Müslümanın dinî konuları yeterince bilmesi gerek-

¹⁵³ Bk. el-Bakara 2/213.

¹⁵⁴ Bk. el-İsrâ 17/9.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/25.

¹⁵⁶ Bk. el-İsrâ 17/9.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/143.

¹⁵⁸ el-Hac 22/78.

¹⁵⁹ el-Ahzâb 33/21.

tiğini de söylememiz gerekir. Her Müslümanın detaylı olmasa bile dinin temel konularını, emir ve yasaklarını, helâl ve haramlarını bilmesi, kendi kapasitesine göre üzerine düşeni yapması, İslâm'ı tebliğ etme ve ma'rûfu emretme görevinden kendisini müstağni saymaması gerekir.

Vaaz ve irşat, eğitim ve öğretim hizmetleri ile görevli olanların, Kur'an'ı, sünneti, Hz. Peygamber'in hayatını, cemaat ve öğrencilerin durumunu, anlatım ve öğretim yöntemlerini çok iyi bilmeleri gerekir. Bu anlamda bir şeyi anlatmak isteyen kimsenin, o şeyi, usul ve esaslarıyla detaylı olarak çok iyi bilmesi gerekir. Aksi takdirde o şeyi insanlara hakkıyla anlatamaz. Bu sebeple özellikle dini tebliğ etmek, anlatmak, öğüt ve nasihatte bulunmak isteyen mümin, tavsiye etmek, anlatmak ve söylemek istediği şeyleri çok iyi öğrenmesi gerekir, aksi takdirde yanlış şeyler anlatır, bu yüzden vebale girer, kaş yapayım derken göz çıkartır.

İslâm'ı tebliğ ve ma'rûfu emreden kimsenin, insanları eleştirmeyi değil, onların İslâm konusunda bilgilenmelerini, İslâm'ı sevmelerini ve Allah'ın istediği tarzda bir Müslüman olabilmelerini hedeflemesi, Allah, peygamber, Kur'an, İslâm ve Müslümanlara cephe alınmasına sebep olabilecek söylem, eylem, yaklaşım ve ifadelerden sakınması gerekir. Şu âyet bunun delilidir: وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ

*“Ey müminler! Müşriklerin Allah'ın dışında taptıkları putlarına sövmeyin, çünkü onlar da haddi aşarak ve düşmanlık ederek, bilgisizce Allah'a söverler.”*¹⁶⁰

Bu âyet, ma'rufu emir ve münkeri men görevi yerine getirilirken üslubun yapıcı ve pozitif olması gerektiğini ifade eder.

Ma'rûfu emretmenin hükmü, emredilen şeye bağlıdır. Emredilen şey **farz** ise, bunu emretmek **farz**, emredilen şey **sünnet** ise bunu emretmek **sünnettir**. Münkeri men etmek ise her halükârda **farzdır**.¹⁶¹

7. Münkeri Men Etme ve Kötülüklerle Mücadele Yöntemleri

Müslümanlar, içki, kumar, fuhuş, hırsızlık, gasp, hile, aldatma, çevreyi kirletme, toplumda fitne ve fesat çıkarma, terör, hileli üretim ve benzeri haram ve kötülüklerle nasıl mücadele edecek, bu kötülükleri nasıl önleyecektir? Bu hususta Peygamberimiz (s.a.s.), şu hadisi ile her seviyedeki Müslümana bu görevi nasıl yerine getireceğinin yöntemini bildirmiştir:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ

“Ey müminler! Sizden kim bir münkeri, (İslâm'ın hoş görmediği söz,

¹⁶⁰ el-En'âm 6/108.

¹⁶¹ “والأمر بالمعروف تابع للمأمور به، إن كان واجبا فواجب، وإن كان ندبا فنندب. وأما النهي عن المنكر فواجب كله.” Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/397.

fiil ve davranışları, bir haramın işlendiğini) görürse hemen onu eli ile değiştirsin, eliyle değiştirmeye gücü yetmezse dili ile değiştirsin, dili ile değiştirmeye gücü yetmezse kalbi ile kötülüğü tasvip etmesin, onu protesto etsin. Bu son durum, imanın gerektirdiği amellerin en zayıf olanıdır.”¹⁶²

Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), üç yöntem beyan etmiştir:

1. Kötülükleri El ile Değiştirme

Bu görev, Müslüman toplumu yönetenlere aittir. Güvenlik güçleri kötülüklerin işlenmesine müdahale ederler. Bu konuda bireye düşen görev, kötülüklerin önlenmesi konusunda güvenlik güçlerine destek olmak, suçlu ve suçluları korumamak ve yetkililere bildirmektir.

2. Kötülükleri Dil ile Değiştirme

Bu yöntem; yerine ve zamanına göre her bir Müslümanın gücü ve imkânı nispetinde haramlarla, kötü ve yanlış söylem, eylem ve davranışlarla ikaz, öğüt, kınama, tavsiye ve benzeri yollarla mücadele etmektir.

3. Kötülükleri Tasvip Etmeme

Kötülüklerin önlenmesine eli ve dili ile katkıda bulunmaya gücü yetmeyen ve imkânı olmayan Müslüman, kötülükleri tasvip etmemek, kötülükleri meyletmemek ve onlara herhangi bir şekilde destek vermemek suretiyle münkeri men görevini yerine getirmekle yükümlüdür.¹⁶³ Bu yöntem Nisâ Süresinin 140. âyetinde şöyle beyan edilmektedir: “*Ey müminler! Allah size Kur'an'da şu hükmü indirdi: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini duyduğunuz zaman, başka söze dalıncaya kadar kâfir ve münafıklarla beraber oturmayın, aksi halde o zaman siz de onlar gibi olursunuz.*”

Bu âyete göre bir Müslüman günah ve haramın işlendiği yerde, kâfir ve günahkârlarla birlikte bulunmayacaktır. Şunu bilmemiz gerekir ki küfre razı olmak küfür, şirke razı olmak şirk, nifaka razı olmak nifak, harama razı olmak haram, günaha razı olmak günahtır. “*Siz de onlar gibi olursunuz*” cümlesi, bu anlamı ifade eder. Bu itibarla, Müslüman, eli ve dili ile harama ve günaha engel olamıyorsa, hiç olmazsa onları tasvip etmeyecek ve onlarla birlikte günah işlenen yerde bulunmayacaktır.

“Allah, her şeyde salih amelleri en güzel biçimde yapmayı farz kılmıştır”¹⁶⁴ hadisinde beyan edildiği gibi Müslümanın, her görevinde olduğu gibi hayra davet, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini de en iyi bir şekilde yapması gerekir.

¹⁶² Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûrî, *el-Câmi'us-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), “İman”, 78.

¹⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/397.

¹⁶⁴ Müslim, “Sayd”, 57 (2/1548).

Mümin, dini tebliğ, insanları hayra davet, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini usul ve esaslarına uygun olarak en iyi şekilde yapmaya çalışır, sonucu Allah'a bırakır. Her davet, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini yapmak, sonuç vermeyebilir. Bu durum, peygamber ve salihler için de söz konusudur. Mesela Hz. Musa'nın bütün çabalarına rağmen, Firavun iman etmemiştir. Peygamberimizin bütün gayretlerine rağmen amcası Ebû Leheb Müslüman olmamıştır.

4. Sakındırma

Sakındırma, Kur'an'ın ifadesi ile "inzar", kötü bir şeyin yapılmasına korkutarak engel olmak, "ilerde şu afet, musibet ve kötülük var, şu azap var, şu sıkıntı var, sakın!" diye doğru yolu göstermek¹⁶⁵ bütün peygamberlerin¹⁶⁶ ve Kur'an'ın¹⁶⁷ özelliklerinden biridir. Peygamberler, inkâr edip isyan eden ve zulümde ısrar edenleri dünyada afet ve musibetle, âhirette cehennem azabı ile uyarılmış, bu şekilde şirk, inkâr, isyan, günah ve zulümden insanları sakındırmışlardır. Müminin münkeri men görevinde gerektiğinde bu yöntemi kullanması gerekir.

8. Fâsık Kimse, Ma'rûfu Emredebilir ve Münkeri Men Edebilir mi?

"Fısk"; hak yoldan, dinden çıkmak, istikametten ayrılmak, Allah ve Peygamberine isyan etmek, dinin belirlediği sınırları aşmak ve günaha dalmaktır. Sözlük anlamında "fısk", bir bitkinin kabuğundan, bir hayvanın yuvasından ve bir insanın yoldan çıkması gibi hakikî anlamda iken din dilinde inkâr ve isyan etmek gibi mecazî anlamda kullanılır. Allah ve peygambere itaati terk eden, dinî emir ve yasaklara riâyet etmeyen kimselere *fâsık* denir. Her kâfir fâsıktır, iman ettiği halde namaz kılmamak gibi bir farzı terk eden veya yalan söylemek gibi bir yasağı ihlâl eden Müslüman da fâsık olur.¹⁶⁸

Fâsık mümin, kendisi uygulayamasa bile ma'rûfu emredebilir, münkeri men edebilir mi? Söz gelimi farz olduğuna inandığı halde tembellik edip namaz kılmayan bir mümin, başkalarına namaz kıl diyebilir mi? Sigara içen bir mümin, başkalarına sigara içmeyin diyebilir mi? Müminin her şeyden önce bizzat kendisinin ilâhî emir ve yasaklara uyması, söylediklerini kendisi uygulaması gerekir. Yüce Allah أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ "Siz kitabı okuduğunuz hâlde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"¹⁶⁹ buyurmaktadır. Yüce Allah, Kur'an'da insanları Allah'a çağıran kimsenin sözünün güzel olması için, kişinin Müs-

¹⁶⁵ Bk. el-Furkân 25/1; el-Ahkâf 46/12.

¹⁶⁶ Bk. el-Bakara 2/213.

¹⁶⁷ Bk. el-Furkân 25/1.

¹⁶⁸ Fısk kavramı ile ilgili bk. İsmail Karagöz, *Kur'an'ın Temel Kavramları* (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 2/315.

¹⁶⁹ el-Bakara 2/44.

lûman olması ve salih amel işlemesi gerektiğini bildirmektedir.¹⁷⁰ İnsanın davranış hâline getirdiği şeyleri başkasına söylemesi sözün tesirini arttıran bir faktördür. Yüce Allah, peygamberimize, فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ “İnsanları İslâm’a davet et ve emredildiğin gibi dosdoğru ol”¹⁷¹ buyurmuştur. Hitap, Peygamberimize, aynı zamanda bütün müminleredir. Bu itibarla müminin emredeceği ma’rûfu yerine getirmesi, men edeceği münkeri terk etmesi gerekir. Mümin dinî bir emir ve yasağa uymazsa Allah ve peygambere itaati terk etmiş olur, ma’rûf emretmez ve münkeri men etmezse aynı şekilde Allah ve peygambere itaati terk etmiş olur. Bu konuda Fahrüddîn er-Râzî şöyle demektedir: “Fâsık insanın ma’rûfu emretme görevi vardır, çünkü onun hem bu münkeri terk etmesi, hem insanları bu münker olan şeyden men etmesi gerekir, farz olan iki görevden birini terk etmesi, diğer farzı terk etmesini gerektirmez.”¹⁷²

Bazen uyguladığı ve gayret ettiği, usul ve esasa uyduğu halde salih bir müminin hayra daveti, ma’rûfu emir ve münkeri men görevi etkili olmaz, fâsık bir insanın sözü etkili olabilir ve sonuç getirebilir. Mesela sigara ve içki içen bir Müslüman, “gençlere ben alıştım bırakamıyorum ve zararını görüyorum siz sakın sigara ve içki içmeyin” derse etkili olabilir. Sonuç verir vermez diye düşünmeden, salih veya fâsık her Müslümanın bilgisi, gücü ve imkânı nispetinde ma’rûfu emir ve münkeri men etmesi gerekir.

9. Hayra Davet, Ma’rûf Emir ve Münkeri Men Görevinin Yapılabildiği Zaman ve Mekân

Âyet ve hadislerde hayra davet, ma’rûfu emir ve münkeri men görevi mutlak olarak zikredilmiş, zaman ve mekân beyan edilmemiştir. Görev, fırsat ve imkân bulunan, gerekli ve uygun olan her yer ve her zaman yapılabilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Nûh peygamberin, insanları gece ve gündüz, gizli ve açıktan hakka davet ettiği bildirilmektedir.¹⁷³ Peygamberimiz ve sahâbe hayra davet, ma’rûfu emir ve münkeri men görevini cami ve cami dışında her yerde yapmıştır. Şu örnekleri verebiliriz:

1. Peygamberimiz (s.a.s.) Medine pazarında bir buğday yığınınına uğrar, elini buğdayın içine daldırır. Parmaklarına ıslaklık bulaşır. Bunun üzerine, مَا هَذَا يَا صَاحِبَ الطَّعَامِ “Ey buğday sahibi! Bu nedir?” diye sorar. Buğday sahibi, أَصَابَتْهُ السَّمَاءُ يَا رَسُولَ اللَّهِ “Yağmur ıslattı ya Resûlallah” diye cevap verir. Hz. Peygamber (s.a.s.), إِسْلَاقًا جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ كَيْ يَرَاهُ النَّاسُ مِنْ غَشٍّ فَلَيْسَ مِنِّي, “Islak olan

¹⁷⁰ el-Fussilet 41/33.

¹⁷¹ eş-Şûrâ 42/15.

¹⁷² “الْعُلَمَاءُ قَالُوا: الْفَاسِقُ لَهُ أَنْ يَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ لِأَنَّهُ وَجِبَ عَلَيْهِ تَرْكُ ذَلِكَ الْمُنْكَرِ وَوَجِبَ عَلَيْهِ التَّهْنِي عَنْ الْعُلَمَاءِ قَالُوا: الْفَاسِقُ لَهُ أَنْ يَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ لِأَنَّهُ وَجِبَ عَلَيْهِ تَرْكُ ذَلِكَ الْمُنْكَرِ، قَبْلَ أَنْ تَرْكُ أَحَدَ الْوَاجِبِينَ لَا يَلْزِمُهُ تَرْكُ الْوَاجِبِ الْآخَرَ.” Razi, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/315.

¹⁷³ Bk. Nûh 71/5-6, 8-9.

kısmını insanların görmesi için buğdayın üstünde tutman gerekmez miydi? Aldatan benden değildir” buyurmuş, kötülüğe müdahale etmiştir.¹⁷⁴

2. “Resûlullah (s.a.s.) Medine’de Mescide gider, hemen akabinde bir Müslüman da mescide girer ve namaz kılar, sonra gelip Hz. Peygamber’e selam verir. Hz. Peygamber selamı alır ve adama, “Dön namazı yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın” der. Adam dönüp daha önce kıldığı gibi namazı kılar, sonra gelir ve Hz. Peygambere selam verir. Hz. Peygamber selamını alır, sonra adama, “Dön namazı yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın” der. Adam üç defa bu şekilde yeniden namaz kılar, her seferinde Hz. Peygamber, “Dön namazı yeniden kıl, çünkü sen namaz kılmadın” der. Peygamber (s.a.s.), üçüncü defadan sonra adam, “Ey Allah’ın Elçisi! Seni hak olarak gönderen Allah’a yemin ederim ki bundan daha güzelini yapamam, bana namazı öğret” der. Hz. Peygamber bu zata namazı nasıl kılacağını öğretir.¹⁷⁵

SONUÇ

İnsanlar, hayra ve şerre, iyiye ve kötüye, doğruya ve yanlışa, hakka ve batıla, imana ve inkâra, itaate ve isyana, ihlâsa ve riyaya kabiliyetli olarak yaratılmışlardır, ancak doğuştan şerli, kötü, kâfir, münafık, âsi ve riyakâr değillerdir. İnsanların, hayra, iyiye, doğruya, hakka, imana, itaate ve ihlâsa yönelmeleri ancak bu yönde eğitim ve öğretim görmeleri, edep ve terbiye almaları, vaaz ve nasihat dinlemeleri, Allah’ın lütfu ve hidâyeti ile mümkün olur. Bu itibarla insanların eğitim ve öğretime, yönlendirmeye, öğüt ve nasihate ihtiyaçları vardır. Hiçbir insan bundan müstağni değildir. Ayrıca ma’rûfu emretmek ve teşvik etmek, münkeri men etmek ve önlemeye çalışmak her müminin görevidir. Peygamberler ve kutsal kitapların gönderilme gayeleri de insanları hakka çağırıp onları batıldan uzaklaştırmak, yeryüzünde zulmü önleyip adaleti ve takvayı hâkim kılmaktır.

Kur’an, insanları iyiye, doğruya ve gerçeğe götürmek, kötülüklerden ve yanlışlıklardan uzaklaştırmak için ilahî bir duyurudur.¹⁷⁶ Bu duyurunun herkese ulaştırılması gerekir. Allah yoluna davet, övgüye lâyık ve beğenilecek bir davranıştır. Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye, “Allah’a yemin ederim ki senin vesilenle Allah’ın bir insana hidâyet vermesi, senin için bir sürü kırmızı deveden daha hayırlıdır”¹⁷⁷ sözü bu görevin önemini ifade etmektedir. Bu görevin ifası ve en iyi bir şekilde yerine getirilebilmesi için İslâm’a davet edecek, ma’rûfu emrecek ve münkeri men edecek kimsenin, Kur’an’ı ve Sünneti bilmesi gerekir. Çünkü Kur’an, İslâm’ın ana kaynağı, hadisler de Kur’an’ın beyanıdır.

¹⁷⁴ Müslim, “İmân”, 164.

¹⁷⁵ Müslim, “Salât”, 46.

¹⁷⁶ İbrâhîm 14/52.

¹⁷⁷ Buhârî, “Fezâilü’s-sahâbe”, 9 (No. 1073).

Arapçada edatlar (cer harfleri) fiillere etki eder ve anlamını değiştirirler. Mesela *رَغِبَ* fiili *فَارَغَبَ* *وَالِي رَبِّكَ فَارَغَبَ* *أَلَى* edatı ile “yönelmek”, *وَمَنْ* *أَيَّ* edatı ile “yüz çevirmek” anlamına kullanılmıştır. Arapça’da “min” edatı, cümlelerde değişik anlamlarda mesela, iptidaiye, beyaniyye, ba’zıyye, zaide ve bedel olarak kullanılır.¹⁸⁰ Makalemize konu edindiğimiz Âl-i İmrân Sûresinin 104. âyetinin ilk cümlesinde geçen “min” edatı ba’zıyye veya beyaniyye olabilir. Ba’zıyye olursa âyette hayra davet, ma’rûfu emir ve münkeri men görevi, toplumda bir gruba, eğer beyaniyye olursa bütün Müslümanlara yüklenmiş olur. Geçmişten günümüze müfessirlerden âyetteki “min” edatına beyaniye anlamı da ba’zıyye anlamı da verenler olmuştur. Türkçe meallerde “min” edatı hep ba’zıyye anlamı esas alınarak âyete anlam verilmiştir. Mesela DİB Yayını “*Kur’ân-ı Kerim Meâli*”nde¹⁸¹ âyete “*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir toplum bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır*” şeklinde anlam verilmiştir. Âyetteki “min” edatı ba’zıyye olarak alınırsa meâl doğrudur, ancak “min” edatı âyette ba’zıyye değil, beyaniyyedir. Yukarıda izah ettiğimiz gibi buna hem âyetin son cümlesi, hem konu ile ilgili diğer âyetler ve hadisler delildir. Bu itibarla biz âyete, “*Ey müminler! Siz insanları hayra çağıran, ma’rûfu, İslâm’a ve akl-ı selime uygun olan iyi şeyleri emreden ve münkeri, İslâm’a ve akl-ı selime aykırı olan kötü şeyleri men eden bir toplum olun. İşte bu kimseler var ya onlar, kurtuluşa erenlerdir*”¹⁸² şeklinde anlam vermenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Çünkü hayra davet, ma’rûfu emir ve münkeri men görevi, Allah ve peygamberinin müminlere kesin emridir, bu itibarla bu görevle toplumun belirli bir grubu değil, her bir ferdi sorumludur. Müslüman bir toplumda bu görev iki şekilde yerine getirilir:

1. *Bu alanda iyi yetişmiş bir heyet bu görevi yerine getirir.* Bu, Tevbe Sûresinin 122. âyetinin gereğidir. Yüce Allah, bu âyetin ikinci cümlesinde müminlerden bir grubun *وَلْيُنذِرُوا* “*dinde tefekkuh etmeleri*” ve *لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ* “*toplumlarını uyardıkları için*” savaşa katılmamaları gerektiğini bildirmektedir. “*Dinde tefekkuh*”; dini iyi öğrenmek, dinin temel kaynakları olan âyet ve hadislerin ne dediğini ve ne demek istediğini doğru ve de-

¹⁷⁸ el-İnşirâh 94/8.

¹⁷⁹ el-Bakara 2/130.

¹⁸⁰ Cübran Mes’ûd, *er-Râid mu’cemün lügaviyyün asriyyün* (Beyrût: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1978), 2/1436.

¹⁸¹ Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: DİB Yayınları, 2005).

¹⁸² İsmail Karagöz, *Allah Kelamı Kur’ân Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meâli* (Ankara: Kar Yayınları, 2020), 1/578.

taylı bir şekilde anlamak ve kavramaktır. “*Dinde tefekkuh*”, farz-ı kifâye bir görevdir. Hadis âlimi imam Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi’u’s-sahîh* adlı eserinde, *أَلْعَلُّمُ قَبْلَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ* “İlim, söz/iman ve amelden öncedir” demiş ve *فَاعْلَمْ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* “*Bil ki Allah’tan başka ilâh yoktur*”¹⁸³ anlamındaki âyeti delil olarak zikretmiştir.¹⁸⁴ Çünkü ilim olmadan Allah’ı, Peygamber’i ve kitabı tanımak, gerçek anlamda iman ve ibadet etmek mümkün değildir. En faziletli ve en değerli amel, ilim tahsilidir. Hiçbir amel ilme denk düşmez. İlme, eğitim ve öğretime vurgu yapan birçok âyet ve hadis vardır: “*Kur’an’da verilen örnekleri ancak âlimler düşünüp anlarlar.*”¹⁸⁵ “*Kulları içinde Allah’tan ancak âlim olanlar korkarlar.*”¹⁸⁶ “*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹⁸⁷ “*De ki: Rabbim ilmimi artır.*”¹⁸⁸ anlamındaki âyetler ile *مَنْ يُرِدِ اللَّهُ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ* “Allah kime hayır murat ederse onu dinde fakih yapar”¹⁸⁹ hadis ve benzerleri¹⁹⁰ ilmin önemini ve gerekliliğini ifade eder. Bu itibarla irşat heyetinde görev alan kişilerin; dini, ana kaynaklarından anlayacak şekilde çok iyi öğrenmeleri gerekir. Ülkemizde toplumu din konusunda aydınlatma görevi 633 sayılı kanun ile Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilmiştir. Başkanlık bu görevini, hutbe, vaaz ve irşat, radyo ve televizyon programları, basılı yayınlar, panel, seminer ve konferans ve benzeri etkinliklerle yerine getirmektedir.

2. *Her bir Müslüman, bilgisi, gücü ve imkânı nispetinde bu görevi yerine getirir.* Yüce Allah, Kur’an’da her Müslümanı, insanları hayra davet, İslâm’ı tebliğ, ma’rûfu emir ve münkeri men görevi ile sorumlu tutmuştur. Bu konudaki âyetleri ve hadisleri yukarıda zikretmiştik. Her Müslüman, birinci gruptaki heyet kadar derinlemesine Kur’an’ı ve Sünneti öğrenmemiş olsa bile İslâm’ın emir ve yasaklarını, helâl ve haramlarını, ilke ve hükümlerini bilmekle, bildiklerini uygulamak ve diğer insanlara anlatmakla yükümlüdür. Her Müslümanın genel hatları ile İslâm’ın ana konularını bildiği söyleyebiliriz. Mesela namaz kılmanın ve oruç tutmanın, zenginlerin zekât vermesinin, imkânı olanların hacca gitmesinin gerektiğini, içki içmenin, kumar oynamanın, zina etmenin, insan öldürmenin, hırsızlık yapmanın ve yalan söylemenin haram olduğunu her Müslüman bilir. Dolayısıyla her Müslümanın bildiği kadarı ile hayra da-

¹⁸³ Muhammed 47/19.

¹⁸⁴ Bk. Buhârî, “İlim”, 10 (Bu bilgi başlıkta verilmektedir, hadis değildir).

¹⁸⁵ el-Ankebût 29/43.

¹⁸⁶ el-Fâtır 35/28.

¹⁸⁷ ez-Zümer 39/9; Âl-i İmrân 3/18.

¹⁸⁸ Tâhâ 20/114.

¹⁸⁹ Buhârî, “İlim”, 13 (No. 71).

¹⁹⁰ Bk. Buhârî, “İlim”, 10 (No. 72, 73).

vet, ma'rûfu emir ve münkeri men yapması gerekir. Müslümanlar, bu görevi, toplumda bir gruba havale edip bir kenara çekilemezler, kendilerini bu görevden müstağni tutamazlar. İslâm ahlâkına uygun bir toplumun oluşturulması toplumda iyiliklerin, dürüstlüğün, temel halklara saygının hâkim olması, kötülüklerin, haramların, günahların, zulmün, fitne ve fesadın önlenmesi ancak bu şekilde mümkün olur.

Toplumda otokontrol ile kötülükler önlenebilir. Çağdaş toplumlarda otokontrol vatandaşlık görevi kabul edilir, suç işleyenler ve kuralları ihlâl edenler, yetkili mercilere ihbar edilir. Bu, jurnalcilik değil, münkeri men görevidir. Böyle olmazsa hırsızlık, arsızlık, ahlâksızlık, yankesicilik, gasp, fuhuş, zulüm, fitne ve fesat başını alıp gider. Sokak ve caddeelerde güven ve huzur içinde yürünmez olur. İnsan evini ve dükkânını bırakıp gittiğinde acaba hırsız mı girecek diye gözü arkada kalır. Hoşgörü diye hırsızlara ve arsızlara gereken yasal ceza ve toplumsal tepki verilmezse, mal ve can güvenliği kalmaz. Dükkânlar, iş yerleri soyulur, otolar çalınır, üreticiler bozuk ve hileli mal üretilip piyasaya sürerler, insanlar aldatılır. Bu itibarla konu başındaki âyet ve benzerleri, iyilik ve güzelliklerin yaygınlaşması, kötülük, edepsizlik ve ahlâksızlığın önlenmesi, İslâm'ın bilinmesi ve yaşanması için her Müslümana görev yüklemektedir. Herkes bilgisi ve gücü nispetinde yazılı veya sözlü, davranış biçimi veya tepkisi ile bu görevi yapmak, en azından yapanlara destek vermekle yükümlüdür. Öğretmenlerin, öğrencilerine, amirlerin memurlarına, işverenlerin, çalışanlarına, anne ve babaların çocuklarına ma'rûfu emir ve münkeri men görevini yapmaları gerekir. Ayrıca şuna da ifade edelim ki her insanın iyiye yönlendirilmeye ve öğüde ihtiyacı vardır. Yüce Allah, Kur'an'da öğüdün müminlere fayda vereceğini bildirmektedir.¹⁹¹

“Hayra davet, ma'rûfu emir ve münkeri men görevini toplumdan bir kısım Müslüman yaparsa görev yerine getirilmiş olur, diğer Müslümanlardan sorumluluk düşer” söylemini genel olarak değil, bir yerde, bir mecliste, mesela bir camide, bir salonda, radyo veya televizyonda bu görevi bir Müslüman yerine getiriyorsa, bunu o meclisteki insanlar için düşünmemiz gerekir. Başka zaman ve başka yerlerde, duruma göre her Müslüman bu görevle sorumludur. Müslüman toplumda iyiliğin ve hayrın, sulh ve sükûnun hâkim olması, kötülük, günah, fitne ve fesadın, haram, hile, fuhuş ve ahlâksızlığın önlenmesi için her müminin görev ve sorumluluğu vardır. Hiçbir mümin, bu görevden kendini müstağni sayamaz.

¹⁹¹ ez-Zâriyât 51/55.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaût. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer. *Kur'ân-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2005.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzil fi tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420.

Beydâvî, Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1418.

Beyhakî, Ahmed b. el-Huseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'us-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1420.

Hatîb, Abdülkerîm Yunus. *Tefsîrü'l-Kur'ân li'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Fikri'l-Arabiyyi, ts.

İbn Ahmed, Muhammed. *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-mecîd*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tenvîr ve't-tahrîr*. Tunus: ed-Dâru bi't-Tunusiyye, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *Muharrarü'l-veciz fi tefsîri icâzi'l-beyân an me'âni'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İbnül-Cevzî, Ebû'l-Ferac Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1422.

İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzil*. Beyrût: Dâru'l-Erkam, 1416.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdürrahman b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kurâni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. Suud: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1419.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

İbn Ebî Talib, Mekkî. *el-Hidâye ilâ bülûği'n-nihâye*. b.y.: Mecmûatü Buhûsi'l-Kitab ve's-Sünne, 2008.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîz*. Kahire: y.y., 2002.

İbn Fürs, Ebû Muhammed Abdülmün'im b. Abdürrahîm. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. b.y.: Dâru't-Tayyibe, 1999.

İbn Mülakın, Ebû Hafs Sirâcüddin Ömer b. Ali. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Karagöz, İsmail. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2022.

Karagöz, İsmail. *Allah Kelamı Kur'an Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kıruk Meâli*. Ankara: Kar Yayınları, 2020.

Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed. *Mehâsinü't-te'vil*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.

Kınnûcî, Ebû Muhammed Muhammed Sıddıkhan. *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kur'an*. Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

Kirmânî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza. *Garâibü't-tefsîr ve acâibü't-te'vil*. Cidde: Dâru'l-Kibleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti, ts.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *et-Tefsîr*. b.y.: Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.

Mes'ûd, Cübran. *er-Râid mu'cemün lügaviyyün asriyyün*. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1978.

Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîr*. Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâsî, 1423.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Nisâbûrî, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî. *el-Câmi us-sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Nisâbûrî, Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed. *Garâibi'l-Kur'an ve râğâibi'l-fürkan*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.

Râğib el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garâibi'l-Kur'an*. b.y.: Külliyyetü'l-Âdâb, 1999.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1420.

Sa'âlibî, Ebû Zeyd Abdürrahman b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsiri'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1418.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfü ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'an*. Beyrût: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 2002.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffër Mansur b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'an*. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.

Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm*. b.y.: y.y., ts.

Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *et-Tefsîr*. b.y.: Metâbi'u Ahbâri'l-Yevm, 1997.

Şevkânî, Munhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr*. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1424.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tîbî, Şerfüddin el-Huseyin b. Abdullah. *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşfi an knâ'r-rayb*. b.y.: y.y., 2013.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ b. Sevrâ. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fi tefsîri Kitâbi'l-azîz*. Beyrût: Dâru'n-Neşr, 1415.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed. *el-Vasît fi tefsîri Kitâbi'l-azîz*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-münîrw*. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418.

Zemahşerî. *el-Keşşaf an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 3. Basım, 1407.

Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbühû*. thk. Abdülcelil Abdüşşelebî. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988.